

Bartholomeus Breenbergh en Dirck Metius

In het Rijksprentenkabinet te Amsterdam bevindt zich sinds 1922 een gewassen pentekening met *De inzameling van het manna* (afb. 1) van de hand van Bartholomeus Breenbergh (1598–1657)¹. Op de tekening ziet men links voor een tent drie grote figuren, een man, een vrouw en een jongen, terwijl meer naar rechts vijf kinderen zijn weergegeven en op de achtergrond een landschap met tenten en figuren. Linksonder zien we het monogram BB in een in het latere werk van Breenbergh vaker voorkomende vorm en het jaartal 1647. In zijn in 1969 verschenen catalogus van Breenberghs tekeningen constateerde Marcel Roethlisberger dat dit blad de enige bekende figuurtekening van deze aard van de hand van de kunstenaar is². Tevens wees hij erop dat de tekening niet kan worden beschouwd als de voorstudie voor enig ons bekend schilderij van Breenbergh en karakteriseerde hij deze *Inzameling van het Manna* als *ein sorgfältig ausgearbeitetes Blatt, anscheinend um seiner selbst willen gezeichnet*³. Inderdaad neemt de Amsterdamse tekening een wat aparte plaats in in het oeuvre van Breenbergh en is er onder de geschilderde werken van de kunstenaar geen enkel aanwijsbaar, waarvoor dit blad een voorstudie kan zijn. Niettemin is de tekening uit 1647 de voorstudie voor een schilderij, maar niet voor een werk van Breenbergh zelf. In het Trippenhuys in Amsterdam, waar thans de Koninklijke Nederlandse Akademie van

Wetenschappen zetelt, bevindt zich een groot familieportret van de hand van de schilder Dirck Metius (afb. 2), dat reeds in de achttiende eeuw, toen het gebouw nog een woonhuis was, aanwezig was en daar is achtergebleven. Het schilderij is weliswaar enkele keren in de literatuur vermeld⁴ en wat vaag op een interieurplaatje afgebeeld⁵, maar is niettemin in de kunsthistorische wereld even weinig bekend als de schilder ervan. Het grote doek kan worden beschouwd als een 'portrait historié': een familie van zes personen is weergegeven in een landschap als een groep Israëlieten bij de inzameling van het manna. Welke familie hier is voorgesteld was evenmin bekend. Ten behoeve van een catalogus van de portretten in het Trippenhuys – merendeels beeltenissen van geleerden en kunstenaars die zijn vervaardigd voor of geschonken aan de Akademie van Wetenschappen of haar voorloper het Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten – werd echter ook het schilderij van Metius gefotografeerd en bestudeerd⁶. Daarbij kwam niet alleen de identiteit van de voorgestelden vast te staan, maar bleek ook dat Metius voor de compositie van zijn schilderij gebruik moet hebben gemaakt van de hulp van Bartholomeus Breenbergh, wiens een jaar eerder gemaakte tekening beschouwd kan worden als een voorstudie voor het portret in het Trippenhuys. Voordat we nader ingaan op de samenhang

Afb. 1. Bartholomeus Breenbergh. *De Inzameling van het manna*, 1647. Pen in bruin, penseel in grijs, licht met wit gehoogd, 198 x 250 mm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

tussen tekening en schilderij dient eerst aandacht te worden geschonken aan de identiteit van de voorgestelde personen. Het schilderij, dat zich thans bevindt in een vergaderkamer van de nieuwe vleugel van het Trippenhuis en voordien een wand van de receptiekamer sierde, bevond zich al in de negentiende eeuw in het gebouw zonder deel uit te maken van het toen daar gevestigde Rijksmuseum. In brieven van de directie van het Rijksmuseum aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken uit 1877 en 1884 is sprake van het familieportret, waarvan in 1877 bovendien wordt geconstateerd dat het 'vol groote scheuren en alleen door verdoeken en bijschilderen te herstellen' is⁷. Inderdaad blijkt het grote doek niet te behoren tot de

museumverzameling en evenmin tot de portretcollectie van de Akademie, aangezien het al in 1811 bij de overname van van de zuidelijke helft van het Trippenhuis door de overheid als onderdeel van het gebouw vermeld is⁸. Deze vermelding maakt duidelijk dat het schilderij reeds door een vroegere bewoner in het pand moet zijn gebracht en daar sindsdien is blijven hangen. Een onderzoek naar de eerdere bewoners maakt duidelijk dat het doek afkomstig moet zijn van Elisabeth van Loon (1673-1752), die als weduwe van Mr. Jan de Marez in 1730 haar intrek nam in het zuidelijk deel van het Trippenhuis. De voorgestelden kunnen dan worden geïdentificeerd als haar grootouders Van Loon met hun kinderen⁹.

Afb. 2. Dirck Metius. *De inzameling van het manna met portretten van de familie Van Loon, 1648.*
Doek 208 × 263 cm. Trippenhuis, Amsterdam.
Foto: Kunsthistorisch Instituut, Utrecht.

Als vader van het gezin is de al in 1645 overleden Amsterdamse advocaat Willem van Loon postuum afgebeeld. Willem van Loon was in 1605 geboren en vestigde zich na zijn juridische opleiding als advocaat, eerst in Den Haag, later in Amsterdam. In 1636 werd hij regent van het Burgerweeshuis, in 1644 schepen en in 1645 raad van Amsterdam, maar in deze laatste functie was hij slechts kort werkzaam, daar hij op 20 juni 1645 overleed. In 1632 was hij gehuwd met de 17-jarige Maria Geelvinck, die echter al in 1636 overleed met nalating van één kind, de in 1633 geboren Jan van Loon. Op 6 oktober 1637 hertrouwde Willem van Loon met

Margaretha Bas (1608–1679), een huwelijk dat vermoedelijk de aanleiding is geweest voor de vervaardiging van het grote familiestuk door Jan Miense Molenaar (afb. 3) in het Museum van Loon in Amsterdam¹⁰. Uit dit tweede huwelijk werden vier kinderen geboren, twee dochters en twee zonen.

Margaretha Bas mogen we ongetwijfeld herkennen in de vrouw op het schilderij van Metius, terwijl we geheel links haar stiefzoon Jan van Loon (1633–1685) zien. Naast de moeder zien we het jongste kind Frederik Willem van Loon (1644–1708), later eveneens raad van Amsterdam, en zijn zusje Maria

Afb. 3. Jan Miense Molenaar. *Het huwelijk van Willem van Loon en Margaretha Bas*, 1637. Detail met portretten van Willem van Loon, Margaretha Bas en Jan van Loon. Museum van Loon, Amsterdam.

(1642–1709), die later achtereenvolgens met Mr. Johannes Nieupoort en Mr. Mattheus van Valkenburg gehuwd was. Nog iets meer naar rechts zijn tenslotte de oudste dochter Anna van Loon (1638–1680), in 1659 gehuwd met de advocaat Willem Jansz. Blaeu, en de zoon Nicolaes van Loon (1639–1680), die eveneens advocaat werd en uit wiens huwelijk met Maria Berewouts de latere eigenares van het familieportret, Elisabeth van Loon, geboren werd. De leeftijden van de diverse gezinsleden kloppen uitstekend met die van de voorgestelden en het enige opmerkelijke feit is het mede-afbeelden van de reeds overleden vader, iets wat echter in de zeventiende eeuw bepaald niet ongewoon was¹¹.

In de tijd waarin tekening en schildering ontstonden woonde Bartholomeus Breenbergh (1598–1657) al jarenlang in Amsterdam, waar hij zich na zijn terugkeer uit Italië omstreeks 1630 vestigde en in 1633 in het huwelijk trad met de katholieke koopmansdochter Rebecca Schellingwou¹². Blijkens de archieven werkte hij later niet alleen als schilder, maar ook als koopman, hetgeen vermoedelijk een verklaring is voor het afnemen van zijn artistieke productiviteit. Als portrettist heeft Breenbergh vrijwel niet gewerkt; een uitzondering is het merkwaardige schilderij in het Prado te Madrid, waarop Philip Rovenius en een familie zijn weergegeven¹³. Over de schilder Dirck Metius bestaat veel minder literatuur¹⁴. Hij werd vermoedelijk omstreeks 1610–1615 in Alkmaar geboren als zoon van de kaartenmaker Anthonie Adriaensz. Metius en diens echtgenote Annetge Fongersdr. Siersma¹⁵. Aangezien de vader vermoedelijk eveneens als schilder werkzaam is geweest, lijkt het waarschijnlijk dat Dirck bij hem de eerste beginselen der schilderkunst heeft geleerd. Bij wie hij daarna zijn opleiding heeft voortgezet, is onbekend. In februari 1641 kocht hij het poorterrecht van Amsterdam en in die stad is hij tot in 1649 vermeld. In het laatstgenoemde jaar moet hij met zijn echtgenote Nicola Nagodt naar Alkmaar zijn verhuisd, aangezien hij daar nog in 1649 lid van het schildersgilde werd; eerst in 1653 meldde het echtpaar zich bij de gereformeerde

kerk van Alkmaar. Voor het levensonderhoud van Metius en zijn gezin leverde de schilderkunst blijkbaar niet voldoende baten, want in 1653 kocht de kunstenaar de herberg 'Het Moriaanshoofd' die hij tot zijn dood in september 1665 dreef. De herbergierswerkzaamheden hebben Metius echter niet belet om ook het penseel te blijven hanteren, want ook van na 1653 is er een enkel werk van zijn hand bekend. Het met zekerheid op zijn naam te stellen oeuvre blijft overigens beperkt tot slechts vijf schilderijen, namelijk het hier besproken familieportret uit 1648 en vier groepsportretten van Alkmaarse regenten, daterend uit de jaren 1649, 1650, 1656 en 1660¹⁶. De beeltenis van de familie Van Loon is in deze kleine groep van werken zeker het meest geslaagde stuk, niet alleen in compositie, maar ook in de uitbeelding van de personen, die enigszins herinnert aan het werk van de Amsterdamse portrettist Dirck Santvoort (ca. 1610–1680).

Over de onderlinge relatie tussen Metius en Breenbergh is helaas niets bekend. Er zijn archivalische noch stilistische aanwijzingen voor een veronderstelling dat Metius een leerling van Breenbergh is geweest, maar mogelijk is dat uiteraard wel. Zeker is echter slechts dat beide meesters in het geval van het familieportret van Willem van Loon met elkaar hebben samengewerkt. Hoe die samenwerking tot stand kwam is onduidelijk. Mogelijk benaderde de vermoedelijke opdrachtgeefster Margaretha Bas na de dood van haar man de schilder Metius voor de vervaardiging van een familieportret en ging deze kunstenaar bij zijn collega Breenbergh te rade voor een compositie, maar uiteraard bestaat ook de mogelijkheid dat Breenbergh door de opdrachtgeefster is benaderd en dat deze wel bereid was een ontwerp te maken, maar de uitvoering overliet aan zijn jongere vakgenoot. In ieder geval vervaardigde Bartholomeus Breenbergh blijkens de datering op zijn tekening reeds in 1647 het ontwerp en draagt het schilderij het jaartal 1648, vermoedelijk het jaar van voltooiing. De keuze van de bekende voorstelling¹⁷ van de Inzameling van het Manna (Exodus 16, 16–18) voor de 'verpakking' van het

familieportret zal of door de opdrachtgever of door Breenbergh zijn bepaald. Vervolgens ontstond de schets, die duidelijk geen portrettrekken vertoont en waarop met name de reeds overleden Willem van Loon er geheel anders uitziet dan op het schilderij. Bij de uitvoering van zijn werk maakte Metius voor deze figuur waarschijnlijk gebruik van een bestaand portret van de man¹⁸. Ook in diverse andere opzichten wijkt het doek af van de tekening. Zo zijn de twee kinderen in het midden wat meer naar voren gehaald en verdween in de rechter kindergroep een door Breenbergh abusievelijk toegevoegd jong kind. Verder werd de voorgrond ingekort en werd de bij Breenbergh geleidelijk verlopende overgang naar de achtergrond vervangen door een spronggewijze overgang naar een lager gelegen landschap. Ook in de houdingen van de individuele personen en in de aankleding van de achtergrond bracht Metius wijzigingen aan, maar de opzet van het geheel volgde hij getrouw. Daardoor kunnen tekening en schilderij met zekerheid aan elkaar verbonden worden en leveren de beide kunstwerken samen ons een interessante aanvulling op onze kennis betreffende de samenwerking van kunstenaars bij de uitvoering van hun opdrachten in de zeventiende eeuw.

Noten

¹ Inv.nr. 22:4. Pen in bruin, penseel in grijs, licht met wit gehoogd, 198 × 250 mm. Gesigneerd linksonder: *BB.f.1647*. Zie: W. Bernt, *Die Niederländischen Zeichner des 17. Jahrhunderts*, dl. 1, München 1957, nr. 122; M. Roethlisberger, *Bartholomäus Breenbergh Handzeichnungen*, Berlin 1969, p. 49, nr. 160.

² Roethlisberger, *op.cit.* (noot 1), p. 49.

³ *Ibid.*, p. 16.

⁴ *Voorloopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, dl. v, II, *De Gemeente Amsterdam*, 's-Gravenhage 1928, p. 132; U. Thieme en F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, dl. xxiv, Leipzig 1930, p. 439. Zie ook: H. A. van Goch, *Het Trippenhuys*, Amsterdam 1922, pp. 57-58 en H. A. van Goch en M. E. 't Hart, *Het Trippenhuys*, Amsterdam 1945, p. 67.

⁵ In de beide edities van het in noot 4 vermelde boek over het Trippenhuys, resp. pp. 58 en 68.

⁶ Deze catalogus wordt gepubliceerd in een in december 1983 verschijnende bundel artikelen over het Trippenhuys.

Het portret is geschilderd op doek, 208 × 263 cm. Gesigneerd linksonder: *DMetius 1648* (DM ineen).

⁷ Brief van de directeur van het Rijksmuseum aan de Minister van Binnenlandse Zaken d.d. 27-6-1877 en brief van de hoofddirecteur van het Rijksmuseum aan Jhr. Mr. V. de Stuers van het Ministerie van Binnenlandse Zaken (Archief Rijksmuseum, Amsterdam).

⁸ Gemeente Archief, Amsterdam, Weeskamerarchief, Trip de Marez 21, inventaris d.d. 1-6-1811, als bijlage IIIb opgenomen in het artikel van Dr. Isabella H. van Eeghen in het in noot 6 aangekondigde boek. Gaarne dank ik Mevrouw Van Eeghen, Ir. R. Meischke en Dr. P. J. J. van Thiel voor de door hen aangedragen gegevens over de geschiedenis van het schilderij en de identificatie van de voorgestelden.

⁹ Vgl. J. E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795*, dl. 1, Amsterdam 1903, pp. 440-441.

¹⁰ I. H. van Eeghen, 'De groepsportretten in de familie Van Loon', *Maandblad Amstelodamum* 60 (1973), pp. 121-127.

¹¹ Zie bij voorbeeld het enkele jaren eerder geschilderde portret van Johan van Wassenaer-Duvenvoirde met zijn zuster en zijn reeds overleden ouders en beide echtgenoten, in 1643 geschilderd door Jan Mijntens en aanwezig op het Kasteel Duivenvoorde te Voorschoten.

¹² Zie voor de biografische gegevens over Breenbergh vooral: H. J. Nalis, 'Bartholomeus Breenbergh. Aantekeningen over zijn leven en verwanten', *Verslagen en Mededelingen Vereeniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 87 (1972), pp. 62-81.

¹³ I. Q. van Regteren Altena, 'Jan van den Bergh', *Oud-Holland* 87 (1961), p. 80; Nalis, *op. cit.* (noot 12), pp. 76-79; M. Roethlisberger, *Bartholomeus Breenbergh. The paintings*, Berlin-New York 1981, pp. 82-83, cat.nr. 208.

¹⁴ C. W. Bruinvis, *Levensschetsen van Beeldende Kunstenaars die te Alkmaar geboren zijn, aldaar gewoond of voor die stad gewerkt hebben*, Alkmaar 1905, p. 24; C. W. Bruinvis, 'Nadere mededeelingen over kunstenaars en hun werk in betrekking tot Alkmaar', *Oud Holland* 27 (1909), p. 120; C. W. Bruinvis, in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. III, Leiden 1914, kolom 846; U. Thieme en F. Becker (red.), *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, dl. XXIV, Leipzig 1930, p. 439.

¹⁵ C. de Waard, in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. I, Leiden 1911, kolom 1327; H. A. M. Snelders, 'Alkmaarse natuurwetenschappers uit de 16de en 17de eeuw', in: *Van Spaans Beleg tot Bataafse Tijd. Alkmaars stedelijk leven in de 17de en 18de eeuw*, Zutphen 1980 (Alkmaarse Historische Reeks, dl. IV), pp. 101-122.

¹⁶ *Voorloopige Lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, dl. V, I (De Provincie Noordholland uitgezonderd Amsterdam), Utrecht 1921, pp. 18 en 19. Zie ook E. W. Moes, *Iconographia Batava*, Amsterdam 1897-1905, waar de voorgestelden van de schilderijen uit 1649 (nrs. 752, 4890 en 5039), 1650 (nrs. 926, 927, 1816, 6835, 7379 en 7544) en 1656 (nrs. 1389, 1625, 5391 en 7174) zijn opgesomd. Het schilderij uit 1660, voorstellende de regenten van het Provenhuis van Nordingen, is te zien op een interieurafbeelding van het Provenhuis in: A. Loosjes, *Sprokkelingen in Nederland*, Reeks C, Serie I (Kerken en Godshuizen, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Alkmaar, Purmerend, Edam, Monnikendam, Naarden, Weesp en Haarlem), p. 34. De op een fotokarton in het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag voorkomende toeschrijving aan Metius van het zogenaamde portret van Otto van Ooy met zijn vrouw en dochter (zie: A. J. Rehorst, 'Een merkwaardig familie-tafereel van Paulus Moreelse', *Oud-Holland* 51 (1934), pp. 193-197; C. H. de Jonge, *Paulus Moreelse, portret- en*

genreschilder te Utrecht 1571-1638, Assen 1938, p. 99, nr. 126) lijkt mij twijfelachtig; het betreffende schilderij, dat zeker niet deze familie Van Ooy voorstelt, werd laatstelijk geveild te Amsterdam (Mak van Waay), 14-3-1972, nr. 171, als Paulus Moreelse.

¹⁷ Vergelijk A. Pigler, *Barockthemen. Eine Auswahl von Verzeichnissen zur Ikonographie des 17. und 18. Jahrhunderts*, dl. I, Budapest 1974, pp. 101-105.

¹⁸ Een ander portret van Willem van Loon is te vinden op het groepsportret door Jan Miense Molenaar in het Museum van Loon te Amsterdam (Van Eeghen, *op. cit.* (noot 10)). Deze afbeelding van hem vertoont wel een sterke gelijkenis met die op het schilderij door Metius, maar het lijkt waarschijnlijk dat voor het schilderij uit 1648 een ander portret uit de eerste helft van de jaren veertig zal zijn gebruikt. Ook de op het Iconographisch Bureau in Den Haag aanwezige documentatie over andere portretten, die als beeltenissen van Willem van Loon worden geïdentificeerd, maakt niet duidelijk welk voorbeeld Metius heeft gebruikt.